

Mandeville en zijn Fabel van de Bijen¹

door
André Hanou

Verschenen in:

Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman 31 (2008) 2, p. 89-106.

Apicultuur

Het lijkt onschuldig, een fabel over bijen en hun korf. In 1705 publiceert de Londenaar Benard Mandeville (1670-1733) *The Grumbling Hive, or Knaves turn'd Honest*. In 1714 verschijnt die tekst nogmaals, nu als *The Fable of the Bees, or Private Vices, Public Benefits*. Mandeville heeft dan aan zijn geschrift een essay over de oorsprong van de deugd toegevoegd, alsmede een aantal commentaren van eigen hand. In latere edities zal hij nog meer aanvullingen op de tekst geven. In mijn betoog heb ik niet alleen de fabel van 1705 op het oog, maar tevens de inbedding daarvan door Mandeville in zijn editie van 1714. Voor een goed begrip is het wenselijk eerst de fabel en de commentaren van de auteur te lezen, waarvan recentelijk een uitstekende Nederlandse vertaling verscheen van de hand van Arne C. Jansen.² Mijn artikel behandelt aspecten van Mandevilles onrustbarende verhaal over de aard van bijen en mensen. Verder geef ik enige informatie over de uit Nederland afkomstige schrijver, die wereldberoemd is geworden dankzij deze Fabel.

Er was eens een florerende bijenkorf, waarvan de nijvere inwoners menselijke trekken vertonen. Wat de rijke bij zich door slinkse manipulaties verwerft, komt ten goede aan de arme in de vorm van werk en loon. Op vergelijkbare wijze garandeert de weelde van geestelijke bijen het inkomen van kwakzalvers en charlatans. Juridische bijen verdienen goed geld aan het blokkeren van de rechtsgang. Politieke bijen zorgen ervoor dat zoveel mogelijk subsidies terechtkomen in hun eigen zakken of in die van hun volgelingen. Kortom, geen enkele activiteit is moreel verantwoord, maar de bijenkorf als geheel werkt uitstekend. Ondanks, of juist gezegd dankzij het feit dat elke bezige bij zich gedraagt als een schurk.

Plotseling krijgt één bij, een winkelier, de geest. Deze bevlogen middenstander begint een kruistocht tegen de corruptie en zowaar vindt zijn hervormingsgedachte weerklank. Eerlijkheid wordt mode. De prijzen zakken. Het wordt stil in de rechtbank. Medici schrijven slechts geneesmiddelen voor die echt werken. Politici creëren niet langer onnodige baantjes en houden zich voor de verandering bezig met wezenlijke zaken. Er wordt geen geld meer uitgegeven aan nutteloze militaire avonturen. De kroegen lopen leeg bij gebrek aan klandizie. De kledingsector krijgt het moeilijk, want vrouwen kleden zich eenvoudig en geven niet langer om luxe en verfraaiing. Huizen worden goedkoop, maar de bouw zakt in. Weldra zijn allerlei ondernemingen gedwongen hun werknemers te ontslaan en in korte tijd stort de hele economie in elkaar. De korf verliest door de deugdzame omwenteling een groot deel van haar bevolking en kan zich nauwelijks meer verdedigen. Het wordt een zesderangskorf.

De moraal van dit verhaal, in de woorden van de auteur: 'vice is beneficial'. De gemeenplaats van de deugd, volgens kerk en staat de hoeksteen van de samenleving, legt het af tegen een nieuwe en onbehaaglijke waarheid: de ondeugd zegeviert en blijkt de motor van het algemeen welzijn. De tijdgenoot, misschien zelfs de lezer van nu, wordt geconfronteerd met een buitengewoon utilitaire en pragmatische visie op het wezen van de samenleving. Een cynische visie? Het is wel een empirische, tegelijk areligieuze benadering van de werkelijkheid.

Mandeville in Nederland³

Ondanks zijn faam in het Angelsaksische taalgebied is over Mandevilles leven betrekkelijk weinig bekend. Als man uit twee werelden valt hij enigszins tussen de wal en het schip. Voor Engelstaligen is het lastig onderzoek te doen in een vreemd taalgebied, terwijl hij in Nederland als schrijver en denker tot voor kort nauwelijks werd gewaardeerd. Die

stiefmoederlijke behandeling staat niet los van de traditioneel overmatige belangstelling voor de 'Gouden Eeuw', terwijl van de weeromstuit de periode van de Verlichting in Nederland lang onderbelicht is gebleven.⁴ Vandaar dat Mandeville, na de eerste kennismakingsperiode tot ongeveer 1750, weinig of geen aandacht kreeg van onze landgenoten.

Sommigen van zijn voorvaderen waren stadsbestuurder of schoolrector, maar zijn familie van vaderskant had vooral een medische traditie. De Mandevilles, in tegenstelling tot wat men zou vermoeden, waren geen ingeweken hugenoten maar autochtonen. De familie is al aan het einde van de zestiende eeuw traceerbaar in Friesland. Bernards vader Michael (1639-1699) was arts in Nijmegen en daarna in Rotterdam, waar hij tevens bestuurlijke functies bekleedde. Hij was in Beek bij Nijmegen getrouwd met de dochter van een binnenwaterkapitein, die hem vijf kinderen baarde. Als middelste in het gereformeerde [hervormde] gezin werd Bernard op 20 november 1670 in Rotterdam gedoopt. Hij had het slechter kunnen

treffen met zijn bakermat: Rotterdam beleefde tussen 1685 en 1730 een bloeiperiode en was destijds een belangrijk literair en cultureel centrum.⁵ Vanwege de haven en de handel was de stad internationaal georiënteerd en een deel van de bevolking was zelfs Engelstalig, terwijl de vrijzinnigen (Remonstranten) tamelijk nadrukkelijk aanwezig waren.

Tussen 1680 en 1685 bezocht de jonge Bernard de Latijnse (of Erasmiaanse) school in Rotterdam. Na zijn eindexamen ging hij, zestien jaar oud, studeren in Leiden en promoveerde daar op 19 maart 1689 in de filosofie op een natuurwetenschappelijk onderwerp.⁶ Hij behandelde de vraag of dieren een denkvermogen hebben dan wel in cartesische zin moeten worden beschouwd als onbewuste automaten. Mandeville betoont zich een voorstander van het dierlijk bewustzijn, zoals hij ook later in zijn commentaren op de Fabel diervriendelijke trekjes aan de dag zou leggen. Mogelijk was deze studie bedoeld als grondslag voor een studie medicijnen.⁷ Het is onduidelijk of hij na deze promotie een betrekking heeft gezocht, vermoedelijk niet. In 1690 duikt hij op in Rotterdam, waar hij in de maanden september en oktober betrokken is bij geruchtmakende rellen. In die samenhang verschijnt de eerste tekst die van hem bekend is.

Wat is er aan de hand? De baljuw Jacob van Zuijlen van Nievelt heeft een wegens doodslag veroordeelde burgerschutter ter dood laten brengen. Deze terechtstelling schiet een deel van de burgerij in het verkeerde keelgat, waarop de ontevreden zich te buiten gaan aan rellen en plunderingen. De schutterij weigert op te treden, met als gevolg dat de provincie moet ingrijpen. Niettemin blijft het onrustig in de Maasstad, waar verscheidene libellen tegen de baljuw de ronde doen. Eén daarvan, niet al te best geschreven, beginnend met de woorden 'Schijnheylig Atheist, Liefhebbent hoere vel', wordt ter lezing aangeplakt aan de Beurs. Getuigen verklaren dat de dokterszoon Bernard Mandeville de auteur is...

De familie Mandeville bevindt zich in het kamp van de tegenstanders van de baljuw, maar het is lastig uit te maken wat de twee partijen nu precies voorstaan. In deze periode wordt de politieke stellingname (stadhouderlijk- dan wel staatsgezind) eerder bepaald door familiebanden en regenteske belangen dan door welomschreven ideeën over de inrichting van de staat. Wel lijkt de partij van de baljuw de orangisten aan haar zijde te hebben. Interessanter is dat Bernard Mandeville in staat blijkt zich tot een breed publiek te richten, getuige zijn schotschrift over het slechte bestuur van de stad. De baljuw wordt in zijn tekst beschreven als een corrupt man die zich aan god noch gebod stoort.⁸ De jonge Bernard toont de aanleg van een polemicus, een satirist, een betrokkene bij de publieke zaak.

De Rotterdamse controverse lijkt tevens van religieuze aard. De baljuw is lid van de gereformeerde publieke kerk en wel van de dogmatische flank, terwijl zijn tegenstanders worden uitgescholden voor 'socinieren'. Strikt genomen loochenden de aanhangers van Socinus het leerstuk van de drie-eenheid, maar in de hitte van de strijd deed theologische haarkloverij weinig ter zake. Het scheldwoord behelsde het verwijt van rekkelijkheid en vrijzinnigheid, zo niet van ongelovigheid. Met evenveel gemak kon de sociniaan worden

uitgemaakt voor spinozist, wat dan ook vaak gebeurde. In de ogen van veel rechtzinnige tijdgenoten liepen zulke begrippen naadloos in elkaar over: Spinoza's god sive natura leek verdacht veel op die éne uitgekleden God van Socinus. Blijkbaar behoorde Mandeville tot degenen die minder recht in de leer waren.

De strijd werd beslist in het voordeel van de orthodoxen en baljuwgezinden. Vader Mandeville werd in 1693 uit de stad verbannen en vestigde zich als arts in Amsterdam. De Rotterdamse vrijzinnigheid werd aan banden gelegd met als gevolg dat ook Pierre Bayle (1647-1706) zijn leerstoel aan het Athenaeum Illustre verloor. Bayle, een belangrijk protagonist van de vroege Verlichting, komt als inspirerend auteur geregeld voor in Mandevilles commentaren bij de Fabel en ook in zijn latere werk. Kort na de Rotterdamse troebelen keerde Mandeville terug naar Leiden, waar hij op 30 maart 1691 nogmaals promoveerde, ditmaal in de medicijnen.⁹ Zoals Rudolf Dekker opmerkt, heeft hij in deze Rotterdamse episode waarschijnlijk geleerd dat de grootste boef aan het langste eind trekt en dat corruptie wordt beloond.¹⁰

Mandeville in Engeland

Na zijn tweede promotie verdwijnt Mandeville enige tijd uit het zicht. Mogelijk heeft hij ter afronding van zijn educatie een tijdlang door Europa gereisd alvorens naar Engeland te gaan: zijn werk bevat verwijzingen naar Parijs en Rome. Hijzelf merkt later (1711) op dat hij naar Londen ging om Engels te leren, 'in which happen'd to take great delight, and in the mean time found the Country and the Manners of its agreeable to his Humour'. Waarschijnlijk vestigde hij zich in 1693 als arts in Londen¹¹, waar hij op 1 februari 1699 in het huwelijk trad met Ruth [Elizabeth] Laurence.

Wellicht zocht Mandeville zijn heil niet alleen in Engeland omdat het land hem beviel, maar ook omdat hij thuis de nodige protectie ontbeerde. Een simpeler verklaring voor de oversteek kan zijn dat hij kennissen had in Londen. Tussen de Republiek en Engeland bestond een levendige uitwisseling: in Rotterdam woonden veel Engelsen en in Londen veel Nederlanders, die zelfs een eigen kerk hadden in Austin Friars. Het aantal Nederlandse immigranten groeide sterk na de Glorious Revolution van 1689, die stadhouder Willem III op de Britse troon bracht en de twee staten verbond in een bij tijden moeizame relatie. Ook Nederlandse schilders zochten in Londen een broodwinning, zoals Godfried Kneller en Jacob Campo Weyerman.¹²

Voor zover bekend verschijnt de eerste in het Engels gedrukte tekst van Mandeville in 1703 onder de titel *The Pamphleteers. A Satyr*. Zijn geschrift werd ingegeven door verontwaardiging over de keer die de Britse politiek dreigde te nemen. Na de dood van Willem III in 1702 achtten de Tories (conservatieven) de tijd rijp om het voormalige en katholieke vorstenhuis weer op de troon te plaatsen. Zij probeerden achteraf de buitenlander Willem, die de steun had genoten van de meer constitutionele Whigs, zo zwart mogelijk te maken. De Nederlandse Britten kregen in dezelfde beweging een veeg uit de pan. Mandeville mengde zich in deze discussie, die overigens niet zou leiden tot herstel van de Stuarts. Al eerder, in 1701, had Daniel Defoe (1659/61-1731) zijn plotseling hyper-Britse landgenoten belachelijk gemaakt in de satire *The True-Born Englishman*. Hij maakte de kachel aan met de fameuze Britsheid, die bij nadere beschouwing haar karakter ontleende aan de genen van allerlei binnendringers -Kelten, Romeinen, Noormannen, Normandiërs, Vlamingen, Hugenoten. Die paar Hollanders konden gemakkelijk worden meegenomen in deze Britse hutspot.

Uit uitlatingen van Mandeville blijkt dat hij in Engeland lange tijd zweefde tussen twee culturen, wat door recente archiefvondsten wordt bevestigd. Een belangrijk deel van zijn sociale leven speelde zich af in het milieu van de in Londen woonachtige Nederlanders. Zijn financiële zaken werden behartigd door een Londens handelshuis dat werd geleid door de Nederlanders John en Cornelius Backer. Hij hielp in 1703 een Nederlandse bij haar

echtscheidingszaak voor het Hogerhuis¹³ en vertaalde in 1708 een Nederlandse preek in het Engels. Onlangs vond Arne Jansen afschriften van twee gelegenheidsgedichten die Mandeville in het Nederlands schreef en die vermoedelijk dateren van 1708.¹⁴ Zij zijn gericht aan ene Thijs, naar alle gedachten Matthijs of Matthew Decker (1679-1749), een Nederlander die sinds 1702 in Londen woonde en werkzaam was als bankier en directeur van de East India Company.¹⁵ Mandeville gaf hem blijkbaar zulke gelegenheidsgedichten bij verzoeken of boodschappen.

De titel van het eerste gedicht luidt 'Versoek-schrift Door Doctor Mandeville Gepresenteerd aen een zijner Vriende Zijnde tot London op de Verkoopning der OostIndische Compagnie'. Aan het slot vraagt Mandeville zijn vriend om drie of vier pond, nadat hij het tientallen regels lang heeft doen voorkomen dat hij berooid langs de straten van Londen zwerft. Dat bedelaarschap zal in werkelijkheid wel wat zijn meegevallen naar ik aanneem. Ik citeer enkele passages om te laten zien hoe joyeus Mandeville omspringt met de basale dingen des levens en hoe hij de politiek vervlecht met de alledaagse realiteit:

Wel hoor, Mijn Heer, zoo gij de Waerheijd
Wilt weete, 'k ben wat in de Naerheijd
Mijn meubeltjes zijn meest verteerd
En plunje zeer ontramponeert
Waer van hier nevens Inventaris
Die (sweer ik) op een Duyt toe waar is.
Mijn Schoenen, Schoenen, zeg ik, Neen,
Zoo lang, het duurd die Bruije heen
Van kousse wil ik (schoon daar legge
Wat Stoppe in) ook niet veel zegge
Maar van mijn Broek dien oude Knegt
O Thijs, O Thijs die is zoo slegt
Se vald werentig van Malkander
En krijg ik in het kort geen ander
Zoo hangt haest (seg ik met een Sugt)
Mijn Poppegoed in de open lugt
Mijn Camisool, schoon 't van Damast is
Is 't slegste Stuk dat aan mijn Bast is.
De Rok, die is nog redelijk goed,
Maer 'k schrik. Een schandaleuse Hoed
Mijn Pruijk, die 'k heb van Daan van Gijsen
Die moet ik aan sien met afgrijse
En 't quaje Beest, mijn Seegen, heeft
Omdat men hem geen werk en geeft
Een groot gat in mijn Rok gebeete
En half de schee schier afgevreete.
Die Boosen Hond (Baas) maakt me dul
En lijkt het ook geen Apen Spul
Dat luijde die zoo deerlijk klagen
Kwansuijs nog Deegens moeten draagen
Gescheurd en nog zoo'n Ding opzij
'K zeg 't is een rare Hovaerdij.
Het linne sta ik ook heel slegt meê
Met Hemde kom ik nog te regt meê
D'een aen, ende ander na de was
Maar ik heb niet meer als eenen das.

Zoo staat het Land [...]

De schrijver van dit kniedicht is dezelfde die in zijn Fabel met bijbehorende commentaren diepgaand filosofeert over de aard van de mens, het wezen van de samenleving en het doel van religie. Toch wordt ook de fabel gekenmerkt door dezelfde lichtvoetige en lichtelijk ironische benadering van de werkelijkheid. De rauwheid van het leven is in beide teksten overweldigend aanwezig. Angst voor het triviale is Mandeville vreemd: dat 'poppengoed' bijvoorbeeld is een oerhollandse benaming voor het mannelijk geslachtsdeel. Dezelfde affiniteit met het alledaagse is voelbaar in andere teksten en is ten dele herleidbaar, denk ik, op een in Nederland populaire literaire traditie.

In de laatste geciteerde regel wijst Mandeville op de toestand in de wereld. De aandacht voor de publieke dimensie is bij hem steeds aanwezig, zoals ook blijkt uit het gelegenheidsgedicht 'Dankzegging voor 't Genotenen'. Het gemenebest wordt op een vanzelfsprekende wijze bij zijn particuliere preoccupaties betrokken. Na de mededeling dat hij zijn vriend bij deze een partij 'Manke Gedigte' (kreupelrijmen) doet toekomen, merkt hij op dat zijn eerdere verzoekschrift om geld¹⁶

Geschreeve, is op Eijgentrant
Als 't aldergroost Request van 't Land
En dat al 't geen ik doe op het Spoor is
Van Annetje de Weeu van Joris
In 't End van de St Jacob Straat
Een vrouw, die er bijster wel mee staat.
En nogtans seer veel aards Gebrek heeft
Om dat 's een vent wat op zijn bek Geeft
Dees vraagd om Guinjes bij 't Millioen.
Niet denkend tegens haar Fatsoen.
Een 's Jaars met een beknopte Oratie
De Beurs te vrije van de Natie.
Gelijk ik de uwe doe om Geld,
Waar in se aan ijder een Verteld.
Eerst dat se Groot gebrek aan Poen heeft
Daar naer waar toe s' et al van doen heeft
En krijgt se wat s'is in haar Schik
En dankt de Luj zoo wel als ik
Dies blijkt, dat (schoon ik nog zoo kaal ben)
Ik in dit Cas met haar Egael ben
Anders is 't mijn maar Beed'lerij
Om dat ik minder vraag als zij.
Want als (van 't geen wij beijde zegge)
De Stukke bij malkander legge
Is er geen onderscheijd altoos
Als dat ik Rijm en Sij spreekt Sproos*. [*proza]

De 'Weeu' is koningin Anna (1665-1714), die met de Republiek als bondgenoot oorlog voerde tegen Frankrijk en Spanje. Bij de jaarlijkse begroting placht zij haar parlement om gelden te vragen, teneinde die 'vent' (Lodewijk XIV) 'op zijn bek' te slaan. In het werk van Mandeville is de gedachte aan de toestand van de natie nooit ver weg:

Denkt niet dat d' Autheur een Plug* is [*Laag, geldbelust type]
Die op dees wijs zijn tijd verdrijft [...]

Want in een Land, daar alles duur is
En 't veel kost, eer de Pot te vuur is
Daar's Geld de boodschap en die man
Die 't maar bij Scheepels, krijge kan [...]
Die veegt zijn Gat aan Reputatie.

Zelfs in zijn burleske verzen verkondigt hij dat de elementaire behoeften van het individu de basis zijn van de samenleving. Bij Mandeville is kleding vaak een metafoor voor schone schijn en opsmuk die een gebrek aan inhoud verhullen. In het kort komt ook de boodschap van de Fabel daarop neer: de moraal is weinig meer dan uitdossing en uiterlijk vertoon. Voedsel, kleren, geld daarentegen zijn echt noodzakelijk voor individu én samenleving.¹⁷ Een verstandig mens bevordert de moraal als de publieke zaak daarbij gebaat is, maar beseft dat deze niet méér is dan verfraaiing, lokmiddel, doekje voor het bloeden of vermeende troost. Moraal en religie (tot op zekere hoogte identiek) ontberen een absolute basis.

Mandeville moet meer van zulke Nederlandstalige kattedelletjes hebben geschreven, maar jammer genoeg zijn ze verloren gegaan. Met zulke teksten begint een cultuurperiode die de werkelijkheid niet langer wenst af te meten aan verdoezelende ideologie en religie. Waar lieden met zulke oogkleppen zich blind staren op de make-up van de wereld, ontwaart de goede kijker slechts naaktheid. Mandeville kijkt zonder illusies naar de mens en de mensheid -met hem zijn we aangeland in de Verlichting.

Karakter van Mandeville

Enkele vóór 1705 verschenen teksten van Mandeville zullen nog aan de orde komen, maar zijn werk en ook zijn leven na dat jaar blijven hier buiten beschouwing. Over zijn latere leven valt trouwens weinig te melden. We kennen alleen een paar plaatsen waar hij heeft gewoond. Hij bleef praktiserend geneesheer en behandelde vooral psychosomatische kwalen bij de hogere standen. Hij stierf in redelijk goede doen op 21 januari 1733, waarschijnlijk aan de gevolgen van een griep die in die dagen heerste.¹⁸ Hoe hij bekend stond, kan worden afgeleid uit de tekst van de overlijdensadvertentie in enkele Londense bladen:

Op zondagmorgen laatstleden overleed in Hackney, in het 63ste jaar van zijn leven, Bernard Mandeville, dokter, schrijver van de Fabel van de bijen, van een Verhandeling over de passies zwaarmoedigheid en hysterie, en van verschillende ander merkwaardige stukken van welke er enkele gepubliceerd zijn in vreemde talen. Hij was een buitengewoon getalenteerd man, met veel esprit en gezond verstand. Hij bezat een grondige kennis van de Klassieken en voelde zich thuis op veel terreinen van de filosofie. Hij was een vlijtig onderzoeker van de menselijke natuur. Dit alles maakte hem tot gewaardeerd en onderhoudend gezelschap. Mensen met smaak en kennis van de literatuur achtten hem. Als medicus stond hij bekend om zijn vriendelijkheid en humaniteit. Als mens kon men geen betere vriend hebben. Zijn hele leven getuigde ervan dat hij een echte gentleman was, integer en betrouwbaar.¹⁹

Mocht dit portret postume verfraaiingen bevatten, dan lijken die van weinig belang. De beschrijving komt aardig overeen met wat Mandeville zelf over zijn karakter opmerkt:

Ik heb nooit veel zaken tegelijk aangekund. Iedereen moet bij al wat hij onderneemt rekening houden met zijn eigen geaardheid en kundigheden. Ik haat een menigte en ik heb er een hekel aan gehaat te zijn. Bovendien ben ik van nature langzaam en kan ik op een dag evenmin aan meer dan een dozijn patiënten aandacht besteden en over hen nadenken zoals ik dat doe, dan dat ik zou kunnen vliegen. Ik moet ook bekennen dat ik een beetje zelfzuchtig ben en er niet onderuit kom te denken aan mijn eigen genietingen en mijn eigen vermaak, kortom aan mijn eigen welzijn naast het welzijn van anderen. Ik kan van harte die maatschappelijk ingestelde mensen bewonderen, en dat doe ik ook, die van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat in een dienstbetrekking kunnen ploeteren en zichzelf totaal voor hun beroep opofferen. Maar ik heb nooit het vermogen gehad hen na te volgen. Niet dat ik ervan houd

niets te doen, maar ik wil naar mijn eigen voorkeur bezig zijn. En als iemand tweederde van de tijd die hij wakker is, aan anderen geeft, dan denk ik dat hij het verdient de rest voor zichzelf te hebben.²⁰

Hier spreekt het gezonde verstand. Indien Mandeville op deze manier naar zijn patiënten heeft gekeken heeft (en over hen nadenkt, zoals hij zegt), dan zal hij op soortgelijke wijze naar de maatschappij hebben gekeken in zijn Fabel. Een onbevooroordeelde en welwillende arts, die zich niet om de tuin laat leiden en de oorzaak van de ziekte wil achterhalen.

Bijen korf

De bijenkorf als analogie van de mensenwereld is ongeveer even oud als de literatuur zelf, al komt het beeld weinig voor in fabels. Doorgaans ligt het accent op de nijverheid van de bijen, waaraan de mens een puntje kan zuigen. De gemeenplaats houdt de geruststellende verzekering in dat men loon naar werken krijgt -een strekking die overheden en kerken van oudsher hebben toegejuicht. Geen betere stut van de bestaande orde dan de harde werker die hoopt op honing, ook al volgt zijn zoete beloning pas in het hiernamaals. Wordt de bij in de bijbel voornamelijk gezien als lastig steekbeest²¹, de Grieks-Romeinse wereld daarentegen had oog voor de verdiensten van het diertje. Bijen waren volgens de Ouden vlijtig, dapper, kuis, eendrachtig en gesteld op netheid. Ook waren zij de overtuiging toegedaan dat bijen evenals mensen een staat vormen en wetten hebben, dat zij over vernuft beschikken en zelfs over gevoel voor kunst.²² Van dat overgeleverde associatieve complex maakt Mandeville in zijn fabel gebruik.

De belezen tijdgenoot was dus vertrouwd met de deugden van de bij. Desgewenst kon hij die nalezen in de emblemataboeken die talloze symbolen en hun diepere betekenis uitlegden. De bij heeft het wonderbaarlijke vermogen om het bittere te transformeren in het zoete, zo leest men bij de afbeelding van een bijenkorf, terwijl nauwkeurige observatie van deze beestjes leidt tot een beter begrip van de menselijke maatschappij.²³ Veel emblematiek was bijeengebracht in een oud maar bruikbaar overzichtswerk dat velen rond 1700 in de boekenkast hadden staan: de *Iconologia* (1593) van Cesare Ripa (1560-1625). Ripa geeft alle eigenschappen die sinds de Oudheid aan bijen zijn toegeschreven.

Mandeville zet de traditionele waardering van de bijenkorf op de kop. In zijn versie is het welzijn van de bijen niet te danken aan hun samenwerking, maar aan hun zelfzucht. De exegeten van Mandeville nemen aan dat die omkering een schokkend effect had op de toenmalige lezers. Deze gedachte vereist echter dat een ongemakkelijke angel uit de geschiedenis wordt getrokken. De Ouden hadden namelijk de neiging wespen en bijen door elkaar te halen. Ook in de vakliteratuur uit Mandevilles tijd is de bij niet zonder meer een bij. Zo werd ik wat zorgelijk na lezing van het vaak herdrukte bijenboek van Theodorus Clutius (1546-1598), dat voor het eerst verscheen in 1597. In Amsterdam werd in 1705 een editie uitgebracht onder de titel *Van de bijen, haar wonderlijke oorspronk, natuer, eygenschap, krachtighe, onghewoone seltsame werken*. In de opdracht aan de Staten van Holland wordt expliciet de overeenkomst tussen bijen en mensen aangeduid:

Waar uyt men bemercken kan de Konincklicke regeering en Polityen, die sy onder malkanderen strengelijck en wel vast onderhouden die seer na de menschelijcke Polityen en regeeringe met haren verstande gelijck zijn.

Bij Clutius zijn echter ook wespen een soort bijen, evenals horzels en hommels. En de voornaamste activiteit van bijen -het verzamelen van honing- wordt door hem kortweg aangeduid als 'rooven'. Men krijgt bij deze auteur soms het gevoel dat bijen aardige resultaten weten te boeken dankzij een in wezen onaardige, zelfzuchtige activiteit. Mandeville kan dat boek heel goed hebben gelezen, temeer omdat het tientallen recepten bevat van geneesmiddelen op basis van bijenproducten. Hij was tenslotte een medicus... In een Nederlandse bewerking van Ripa worden ook de 'hummelbyen' op weinig vleiende wijze in verband gebracht met 'dieverij'.²⁴

Zulke negatieve apiek raakt aan Mandevilles gedachte dat het naarstige gedoe van bijen en mensen in wezen hebzucht is. Dieverij, om man en bij te noemen. Indien tijdgenoten de bezige bij in dit licht plachten te zien, dan hebben zij Mandeville wellicht beter verstaan dan men denkt. Zijn bijenmetafoor van de vruchtbare zelfzucht zou dan evident zijn, evenals zijn advies om al dan niet gevleugelde dieven hun gang te laten gaan ten behoeve van het nut van het algemeen.

Openbaring en deugd

De versnelde onttovering van de wereld in de laatste decennia van de zeventiende eeuw vormde tevens de aanzet tot een civil society. Die ontwikkeling voltrok zich het eerst in de Republiek, maar Engeland haalde zijn achterstand snel in. Mandeville was afkomstig uit een gemeenebest waar de burgerij gewend was zelf te denken en zichzelf te besturen. Hij kwam uit een stad waar het vrije denken enige ruimte kreeg en waar mensen als Bayle, Locke, Furly en anderen zich thuis voelden. In Engeland was na de troonsbestijging van Willem III een min of meer pseudo-Nederlandse situatie ontstaan, waarin nieuwe morele en politieke gemeenplaatsen opgang konden maken.

Onder invloed van de gelijktijdige wetenschappelijke revolutie ontwikkelden velen het besef dat de werkelijkheid werd beheerst door natuurwetten en niet door rechtstreeks ingrijpen van Hogerhand. In dit intellectuele klimaat rezen vragen over de aard van de mens en de samenleving. Was het mogelijk betere mensen, een betere ethiek en een betere maatschappij te ontwerpen? Mandevilles tijdgenoot Shaftesbury (1671-1713) meende dat de mens van nature sociaal en deugdzaam was, al was daarvan in de praktijk weinig te merken. Francis Hutcheson (1694-1746) schreef de mens een aangeboren ethisch zintuig (moral sense) toe.

De metafysica mocht dan bij de intellectuele voorhoede uit de mode zijn, in haar traditionele gedaante was zij onontkoombaar. Het monopolie op bovennatuurlijke kennis lag sinds anderhalf millennium in handen van de kerk, in dit geval de minder oude Anglicaanse staatskerk. Toen Mandeville zijn commentaren bij de Fabel voegde als toelichting op zijn denkbeelden, werd zijn publicatie ter goedkeuring voorgelegd aan een rechtbank. Hij had in Engeland te weinig speelruimte om zijn gedachten onverhuld in de openbaarheid te brengen, wat trouwens in de Republiek evenzeer het geval zou zijn geweest. Om te voorkomen dat zijn geesteskind in de wieg werd gesmoord, moest hij dus zijn woorden zorgvuldig wegen. Hij kon voorzien dat zijn opvatting van de creatieve ondeugd door andersdenkenden zou worden versimpeld tot een verheerlijking van het kwaad. Ter illustratie een citaat uit een later geschrift, waarin Mandeville zijn Fabel verdedigt tegen zo'n simplificatie door bisschop Berkeley (1685-1753). In zijn *A Letter to Dion* (1732) schrijft hij:

When I assert, that Vices are inseparable from great and potent Societies, and that it is impossible, that their Wealth and Grandeur should subsist without; I do not say, that the particular Members of them, who are guilty of any, should not be continually reprov'd, or not punish'd for them when they grew into Crimes'²⁵

In de Fabel schermt Mandeville zijn gedachten als het ware af: het verhaal moet als verhaal overtuigen. In de teksten eromheen geeft hij uitleg, creëert hij verdedigingswerken en poogt zich te vrijwaren voor de aanvallen van zijn tegenstanders. In zijn eerste commentaar zet hij uiteen wat zijn uitgangspositie is en wat in zijn ogen 'de oorsprong van de zedelijke deugd' is. Wat drijft de natuurlijke mens? Zijn antwoord is dat eigenbelang 's mensen enige drijfveer is. Dat motief is volgens hem compatibel met de deugd, opgevat als toepassing van het eigenbelang in een maatschappelijk bruikbare vorm. Het egoïsme van de enkeling moet de samenleving als geheel ten goede komen.

Vanaf de vroegste tijden, zo meent Mandeville, hebben wetgevers en geestelijken door middel van vleierijen, straffen en beloften van beloning de mensen doen geloven dat de deugd een waarde op zich heeft. Zij hebben in de loop der eeuwen 'vice' en 'virtue'

opgeklopt tot metafysische grootheden waarmee zij de mens in een zedelijk korset hebben gewrongen. Dankzij een permanente hersenspoeling heeft de overtuiging post gevat dat deugd loont en deugdzaamheid eervol is. De 'vice' of on-deugd komt echter voort uit een natuurlijke drang en is als zodanig niet slecht. De ondeugd wordt pas slecht, dat wil zeggen onnuttig en onbruikbaar, wanneer zij niet bijdraagt aan het leven in de korf.²⁶ 'De zedelijke deugden [zijn slechts] de politieke nakomelingschap die de vleierij uit de trots verwekt'.

Het streven naar een hoog niveau in kunsten en wetenschappen komt voort uit de zucht om te schitteren. Opvoeden is het wekken van de juiste eerezucht. Kuisheid is een kwestie van het aanbrenge van de juiste begrippen. Een vrouw heeft van nature gedachten en voorstellingen 'die ze voor al het goud van de wereld niet aan anderen zou willen onthullen'. Zij bloost slechts wanneer zij denkt dat iemand daarvan weet heeft. Overdadige kuisheid bevordert trouwens alleen maar de prostitutie. De verstandige doorziet wat achter die glanzende morele waarheden steekt. 'Ik geloof niet dat de onsterfelijkheid van de ziel, een waarheid waarover al lang voor het christendom werd gesproken, ooit zo algemeen ingang in de denkwereld van de mensen zou gevonden hebben, als het geen aangename waarheid was geweest, die een verheerlijking en een compliment voor de hele soort was'.

Een juist begrip van de moraal doet inzien dat zelfzucht de staat tot bloei brengt. Crimineel gedrag blijft verwerpelijk, omdat het schade toebrengt aan het publieke welzijn. Het nastreven van de moraal omwille van de moraal verstoort echter de precaire balans van de egoïstische krachten. In dat geval komt geen 'public benefit' tot stand en raakt de bijenkorf in het ongerede. Ethiek is in Mandevilles ogen louter utilitair, maar zijn cynisme heeft grenzen.²⁷ Wie zijn werk goed leest, ziet dat hij de samenleving wil voorzien van degelijke tweedehands kleding: deugd moet. In de editie-1714 eindigt hij zijn korte inleiding als volgt:

And here I must desire the Reader once and for all to take Notice, that when I say Men, I mean neither Jews nor Christians; but meer Man, in the State of Nature and Ignorance of the true Deity.

Ook op andere plaatsen benadrukt Mandeville dat hij slechts spreekt over de mens in zijn natuurlijke staat. Over die natuurlijke mens kunnen uitspraken worden gedaan op basis van het gezonde verstand, met voorbijzien van de bijbel en de daarin vervatte goddelijke openbaring. Met joden noch christenen doelt Mandeville uiteraard op lieden die deze Openbaring koesteren. Hij schermt aldus zijn fabel over mens en maatschappij deskundig af van aanvallen van theologische of religieuze zijde. Hij bestrijdt of ontkent de Openbaring niet, hij laat slechts weten dat hij opereert in een ander bereik. Een kerkelijk persoon kan hem hoogstens tegenwerpen dat zijn fabel zich afspeelt in het luchtledige.²⁸

Mens en wereld

Mandeville zoekt met klinische, onthechte blik naar regels en wetten die een ogenschijnlijk chaotisch geheel regeren. Het is de blik van de arts die de mechanica van de lichamelijke functies analyseert, als zodanig tevens een voorbeeld van 'de mechanisering van het wereldbeeld'. Zoals het menselijk lichaam functioneert op basis van stinkende en onappetijtelijke organen, zo houden vieze en ordinaire mechanismen het lichaam van de samenleving in stand:

[...] they that examine into the Nature of Man, abstract from Art and Education, may observe, that what renders him a Sociable Animal, consists not in his desire of Company, Good-nature, Pity, Affability, and other Graces of a fair Outside; but that his vilest and most hateful Qualities are the most necessary Accomplishments to fit him for the [...] happiest and most flourishing Societies.

In zijn visie is geen plaats voor een God die ingrijpt in de geschiedenis, Hij zoekt geen archimedisch houvast buiten de realiteit. De dokter observeert het maatschappelijk lichaam en stelt een nuchtere diagnose: de wereld wordt geregeerd door de primaire hartstochten van de mens. De samenleving moet zichzelf in stand houden met behulp van egoïsten die

onbekommerd hun eigenbelang najagen. De natuurlijke mens is de slaaf van zijn hartstocht en de voortschrijdende beschaving heeft hem alleen maar opgezaagd met nog meer begeerten. De deugd redt het niet zonder de ondeugd. De koopman verdient aan misleiding van de koper. Verkwisting is bevorderlijk voor de economie. De nijvere ambachtsman wordt werkeloos zonder de luiaard die alleen maar consumeert. Diefstal en bedrog brengen het geld opnieuw in circulatie en maken nieuwe investeringen nodig.

Een regering moet een balans vinden tussen onvermijdelijke verspilling en noodzakelijke investering. Zij moet de armen arm houden, teneinde de samenleving te verzekeren van goedkope arbeidskracht. De armoede van de enkeling draagt bij tot de overvloed van het geheel, wat met terugwerkende kracht de arme ten goede komt door het scheppen van werkgelegenheid. Een verstandige overheid heeft dus oog voor het belang van spilzucht en weelde. Handel op zichzelf is geen garantie voor het welvaren van de natie, want zonder ondeugd gaat zij ten onder. Het is dan ook een ernstig misverstand dat de Nederlanders rijk zijn dankzij hun sobere levensstijl. Integendeel, zij weten beter dan andere volkeren geld te slaan uit de ondeugd. Mandeville laat herhaaldelijk blijken dat hij de economische praktijk in zijn oude vaderland goed heeft bestudeerd. Met smaak vertelt hij hoe de terugkerende schepelingen van de VOC hun geld verbrassen in kroegen en aan hoeren. Dankzij de drankzucht en de geilheid worden de koloniale baten verdeeld en vaart de stad Amsterdam wel.

Zedelijke verheffing van de mens acht Mandeville uitgesloten -de wereld is niet vatbaar voor verbetering en moet haar illusies dienaangaande opgeven. Deels lijkt die onverbeterlijkheid samen te hangen met de mercantilistische opvatting van een statische economie die niet voor uitbreiding vatbaar is. Economische ontwikkeling valt buiten Mandevilles bestek, evenals een politiek bestel in de moderne zin des woords.²⁹ Niettemin vormt zijn idee dat ondeugdelijke krachten een deugdelijk geheel draaiende houden een creatieve bijdrage aan de politieke theorie. Zijn oplossing sloot aan bij de behoeften van de Britse burgerij die zich langzamerhand bewust werd van haar nieuwe rol. Die burgerij kreeg dankzij de Fabel meer begrip voor de publieke ruimte waarin zij in toenemende mate de dienst uitmaakte. Zij kreeg nieuwe gemeenplaatsen aangereikt over mens en samenleving, waarmee ze haar eigen 'ideologie' kon opbouwen.

Volgens Mandeville verkeert zijn korf in goede staat wanneer zowel 'tyranny' als 'wild Democracy' worden vermeden. In zijn commentaren geeft hij de voorkeur aan een 'beperkte monarchie', volgens hem de meest heilzame regeringsvorm. De staat heeft in dat geval een gecontroleerde leiding, wat aansluit bij zijn opvatting van een prudente leiding van de samenleving. Het is niet verwonderlijk dat sommigen in Mandeville een voorloper ontwaren van het economisch liberalisme. De werkelijke grondlegger van die denkrichting, Adam Smith (1713-1790), was dan ook een uitgesproken bewonderaar van Mandeville.³⁰ 'In de gedachtegang van lateren is die 'ondeugd' bij Mandeville overigens vaak helemaal geen ondeugd, eerder een normaal positief streven.'

Vorm en genre

Is Mandeville een literator? Waarschijnlijk zag hij zichzelf eerder als arts en 'geleerde' die bij tijden in de pen klom. Voor zijn schrijverij koos hij de vorm van een fabel, niet die van het tractaat, het toneelstuk of de roman.³¹ Waarom vond hij juist dat genre geschikt om een nieuwe visie op de maatschappij onder de aandacht te brengen? Hij zal deze ouderwetse literaire vorm hebben gebruikt om zo overtuigend en zo onschuldig mogelijk bij zijn lezers over te komen. Zijn harde boodschap over het mensengebied was gebaat bij een literaire verpakking van traditionele snit. De lezer die in deze korf stichtende honing dacht te vinden kwam echter bedrogen uit -tot zijn schrik was hij beland in een moreel wespennest.

De Fabel was des te overtuigender omdat Mandeville zijn verhaal een poëtische en geen prozaïsche vorm gaf. Volgens de klassieke poëtica dient de poëzie algemene waarheden te

geven, terwijl het proza handelt over individuele zaken of personen. Proza hoorde daarom thuis in nieuwerwetse genres als de roman, tot ver in de achttiende eeuw door traditionalisten beschouwd als schadelijke lectuur. Ook Mandevilles tijdgenoot Alexander Pope (1688-1744) koos daarom voor de poëzie om wereldbeschouwelijke zaken aan te orde te stellen, zoals in zijn leerdicht *Essay on Man*.

In zekere zin is de Fabel ook verwant met het heldendicht of epos. Dit traditionele genre werd destijds druk beoefend, waarbij de klassieke of bijbelse helden geleidelijk meer eigentijdse trekken aannamen: de burger moest zich in hen kunnen herkennen. Rond 1700 was men in het bijzonder gecharmeerd van een speciale variant van het epos, namelijk het spotheldendicht. In dit burleske epos (mock-epic) wordt een loopje genomen met de morele glans en de hoogstaande deugden van de Oudheid. De helden en hun samenleving worden op de hak genomen en bespot, in een omkering van de vertrouwde waarden. Zo'n spotheldendicht was ook goed te gebruiken voor kritiek op de eigentijdse samenleving. Pope bijvoorbeeld hekelde de zucht naar weelde in *The Rape of the Lock* (1712-14) en het winstbejag van uitgevers en broodschrijvers in *Dunciad* (1728).³²

Mandeville was een liefhebber van het spotheldendicht, getuige zijn in 1704 gepubliceerde *Typhon or the Wars Between the Gods and Giants. A Burlesque Poem in Imitation of the Comical Mons. Scarron*.³³ Het thema van de strijd tussen de goden en de reuzen is ontleend aan de mythologie, maar wordt uitgewerkt in een travestie van het heldendicht. Scarron (1610-1660) en Mandeville laten hun goden plat praten, scabreuze grappen maken, boeren en steunen. De goden zijn hufters en de reuzen onbeschaafde krachtpatsers.³⁴ De komische omkering van het hoge in het lage en van het belangrijke in het triviale heet 'burlesk', zoals ook de ondertitel van Mandevilles *Typhon* aangeeft. Deze nieuwe vorm leende zich voor de satire van verouderde denkbeelden. Voor de goede orde: de satire is geen apart genre, maar een benadering die in allerlei genres kan worden toegepast. Om die reden is het begrip als zodanig niet bruikbaar om vorm en inhoud van de Fabel te definiëren.

Wanneer hij zijn Fabel op papier zet, is Mandeville dus vertrouwd met het spotheldendicht. Elders laat hij blijken goed op de hoogte te zijn van de verschillen tussen literaire genres. In één van zijn commentaren weerlegt hij de gedachte dat zijn fabel slechts een burleske is of een spotheldendicht. De noodzaak van die weerlegging is een indicatie van de wijze waarop de tekst door tijdgenoten werd begrepen. In zijn voorwoord bij de editie van 1714 spreekt hij eveneens over de vormgeving van de Fabel. Hij vreest dat de vorm en de daaruit voortvloeiende verwachtingen verhinderen dat zijn analyse ernstig wordt genomen. Hij stelt dat het niet uitmaakt hoe men zijn rijmende regels wil noemen:

I am in reality puzzled what Name to give them; for they are neither Heroic nor Pastoral, Satyr, Burlesque nor Heroi-comick; to be a Tale they want Probability, and the whole is rather too long for a Fable. [...] The Reader shall be welcome to call them what he pleases.³⁵

Wat de schrijver betreft is de Fabel dus enig in zijn soort en behoort hij tot geen van de genres waarvan de lezer op voorhand weet dat hij ze niet serieus hoeft te nemen. Mandeville wil voorkomen dat men in zijn geschrift slechts een literair spel ziet. Vermoedelijk gebruikt hij een burlesk ogend genre ook als verdedigingslinie waarachter hij zich in geval van nood kon verschuilen. Zijn zojuist geciteerde uitspraak wordt echter gevolgd door de opmerking dat het geen zin heeft het kwaad in de samenleving uit te roeien -dat is zijn voornaamste boodschap. De gedachte van een puur-burlesk spotheldendicht moet dan bij de meeste lezers wel verdwenen zijn.³⁶

Het beeld van de bijenkorf maakt zich gaandeweg los van zijn literaire vehikel en kan zich in de hoofden vastzetten als een nieuwe gemeenplaats. Omdat aanvankelijk bij het lezen de mogelijkheid van ambiguïteit nog bestaat, moet de waarheid des te harder zijn aangekomen. De bijen die in het literaire verleden zo braaf waren, blijken in deze verkeerde wereld door en door vicious -zij voeren hun samenleving ten verderve wanneer zij gehoor geven aan het goede! Mandeville benutte zijn ervaring met het burleske en heroï-comische om een literair

schokeffect te bewerkstelligen.³⁷

Mandeville in Nederland (2): receptie in de achttiende eeuw

In het buitenland was de Fabel in de achttiende eeuw zeer bekend, zoals blijkt uit verwijzingen van Montesquieu, Diderot, Holbach, Rousseau, Herder, Kant en anderen.³⁸ De vraag of Mandeville in Nederland evenveel werd gelezen verdient nader onderzoek.³⁹ De profeet van de on-brave wereld lijkt in zijn geboorteland weinig te zijn geëerd, getuige het feit dat de Fabel pas na tweeënhalve eeuw in het Nederlands werd vertaald. De geleerden in de Republiek zullen er kennis van hebben gekregen door een zogenaamd in Londen, maar feitelijk in Amsterdam verschenen Franse vertaling: *La fable des abeilles, ou Les fripons devenues honnêtes gens* (1740).⁴⁰ Indien zij niet over deze vertaling beschikten, konden zij de Fabel uit de tweede hand leren kennen door de uitgebreide samenvattingen in verschillende Franstalige geleerdentijdschriften die hier te lande verschenen.⁴¹

Ook de Nederlandstalige Boekzaal der geleerde werelt besteedde in 1723 maar liefst 71 pagina's aan Mandeville. Overigens niet aan zijn Fabel, maar aan zijn in dat jaar verschenen *Pensées libres sur la religion, l'église et le bonheur de la nation*, een vertaling van zijn *Free Thoughts on Religion, the Church and National Happiness* (1720). De vertaling was van de hand van de bekende Justus van Effen (1684-1735). Vrijwel gelijktijdig verscheen van dit werk een Nederlandse vertaling, zij het niet door van Effen: *Onpartydige gedachten over de godsdienst, de kerk en des volks geluk*.⁴²

Dezelfde Van Effen wijdde op 29 februari 1732 een heel nummer van zijn veel gelezen *Hollandsche Spectator* aan de Fabel.⁴³ Hij opende aldus:

Zeker vreemd schryver heeft een groot en geestig Vertoog opgesteld, om te bewyzen zo door redenen, als voorbeelden, dat de burgerlyke zamenleving, zo als de zelve nu in haar gansche verband onderzocht kan worden, zonder zekere menschelyke zwakheden, vooroordelen, en ondeugden niet zoude kunnen bestaan, en dat zonder die onvolmaaktheden geen volk ryk bloeiend, en gedugt zoude kunnen wezen. 't Welk niet anders betekend, als dat de waereld zo lang als ze bestaat, gelyk ze nu bestaat, niet anders bestaan kan [...].

Nadat hij in deze openingszin Mandeville knap heeft samengevat, vraagt hij zich af of een koopman het werkelijk kan stellen zonder christelijke oprechtheid -een aanzienlijke verschraling van het probleem dat door Mandeville op zijn bordje wordt gelegd. Het christelijke gebod om de naaste lief te hebben als zichzelf lijkt Van Effen een afdoende gedragsregel, daarmee te kennen gevend dat hij de portée van Mandeville niet ziet of niet wil zien. Hij stelt dat de christelijke deugd een daadwerkelijke realiteit is en reduceert aldus de onrustbarende implicaties van Mandeville tot een onbenullig welles/nietes-spelletje. Desondanks kan men zich afvragen of Van Effen in het geniep geen affiniteit voelde met Mandeville, alleen al gezien het feit dat hij een hele *Spectator*-aflevering wijdde aan diens ideeën. Heeft hij misschien tijdens zijn bezoek aan Londen in 1715 zijn gewezen landgenoot ontmoet en wilde hij alsnog bekendheid geven aan diens opvattingen? Wilde hij op verholen wijze aandacht schenken aan Mandeville als exponent van de Radicale Verlichting?⁴⁴

Naast Van Effen kan Jacob Campo Weyerman (1677-1747) worden opgevoerd als een vroege lezer van Mandeville. In een vrolijke erotische passage over mangrage vrouwen, in zijn *Ontleeder der Gebreken* van 8 oktober 1725, stelt hij 'Mandevylsche Geneezingen' voor. Het zou mij niet verbazen wanneer hij Mandeville in zijn kast had staan, te midden van andere suspecte auteurs. Bij gebrek aan systematisch onderzoek naar Mandevilles receptie valt weinig te zeggen over de invloed van zijn denkbeelden. In bepaalde opzichten moet hij gemakkelijk zijn aangeslagen, zoals in zijn ridiculisering van de weelde -vrijwel alle geleerden maakten zich destijds druk over de toegenomen macht van het geld en de verderfelijke gevolgen daarvan.⁴⁵

Daarentegen moet zijn amorele moraal veel brave Nederlanders tegen de borst hebben gestuit. Zo blijkt de conservatieve maar originele denker Rijklof Michael van Goens (1748-1810)

in 1775 weinig op te hebben met Mandeville. Naar aanleiding van de in zijn ogen verwerpelijke esthetica van Lord Kames schrijft hij dat die auteur alles zoekt om ver te smijten, door het zelfde omtrent de schoonheid ons te willen opdringen, 't geen den schrijver van den Fable des Abeilles, met alle zijne Sceptische navolgeren, omtrent de deugd zoo zeer mislukt is.⁴⁶

De christelijke Verlichting bestreed soms de vrijdenkerij qua vrijdenkerij, dat wil zeggen als levenshouding die niet uit de godsdienst was afgeleid. Mandeville zit op voorhand verkeerd, aangezien hij niet wil inzien dat Gods wil de basis is van zedelijkheid: aldus de Rotterdamse koopman Pieter Verstap Jr. in 1782.⁴⁷ Ook Bilderdijk (1756-1831) kent Mandeville en verfoeit de Fabel, wat geen verbazing zal wekken.⁴⁸ De medicus-schrijver Pieter van Woensel (1747-1808), zelf een buitenbeentje, zegt in het voorbijgaan, blijkbaar zonder veel interesse, in zijn almanak *Lantaarn voor 1792*:

Dr Mandeville heeft een boekje geschreeven over de liefdadigheid, waarin hij meent te betoogen, dat deze deugd eene kweekerij is der behoeftigen; en 't zou mij niet verwonderen, dat de gemakelijkheid van onderstand bij onze diaconiën, voedzel geeft aan de werkeloosheid van ligchaam en veerkrachteloosheid van geest bij deze klasse van menschen.⁴⁹

Dat is een pragmatische, 'Hollandse' kijk, zonder aandacht voor de onderliggende en ondermijnende filosofie. Meer fundamentele kritiek kwam van de kantiaanse wijsgeer Paulus van Hemert (1756-1825), die zich verdiepte in de grondslagen van deugd. Van Hemert had de Fabel gelezen, maar verwierp de ideeën van Mandeville. Hij meende dat naast een 'zinlyke' eigenliefde een zuiver-redelijke eigenliefde bestond, en dat het daaruit voortkomende zedelijk gevoel best 'een gevoel van lust' kon insluiten.⁵⁰ Zijn afwijzing doet wat gekunsteld aan.

Waarschijnlijk is Mandeville in Nederland het meest bekend geworden door *A Modest defense of Publick Stews, or An Essay upon Whoring* (1724). In deze verdediging van het nut van georganiseerde bordelen laat hij zien dat deze instellingen voordelig zijn voor de staat. Gedoogde en gereguleerde prostitutie verdient de voorkeur boven loslopende hoeren en hoerenlopers. Van die tekst verscheen in de Republiek in 1727 een Franse vertaling: *Venus la populaire, ou, Apologie des maisons de joye*.⁵¹ Het nut van de staat middels belastingheffing op bordelen zou volgens de auteur aanzienlijk worden vergroot, wanneer de vrouwen naar rato van hun schoonheid in vier klassen werden verdeeld. De klant diende al naar gelang zijn keuze een passende belasting te betalen.

De Nederlandse lezer zal destijds met belangstelling kennis hebben genomen van zulke prikkelende ideeën, maar de werkelijke belangstelling voor Mandeville als denker kwam in zijn geboorteland pas in de tweede helft van de twintigste eeuw op gang.⁵²

Een andere Nederlandse korf

Ik kan niet nalaten te wijzen op een bijzonder aardig gedicht door Jan Kinker (1764-1845), een andere Nederlandse Verlichter. We schrijven dan 1806, ruim een eeuw na verschijning van de Fabel. Kinker schetst aan de hand van bijen een ideaal dat het tegendeel lijkt van het illusievolle realisme van Mandeville. De droom van Kinker is een wereldstaat met vrije, tolerante, verlichte wereldburgers. Zojuist vrijmetselaar geworden schetst hij hoe maçonnieke bijenbroeders hun korven in aller heren landen verlaten teneinde een nieuwe wereldkorf te stichten. De bijen verschillen van elkaar qua stand, religie en nationaliteit, maar zijn verenigd in hun idealisme. In deze apiek viert de onzelfzuchtigheid hoogtij:

Koomt, bijën, die den honing gaârt,
Op welk een kleur gij ook moogt roemen;
Vliegt uit, verspreidt u over de aard,
Zoekt ieder uwe lieftingsbloemen.
Van welk een volk of oord gij zijt,
De groote korf staat voor u open,

Aan welke stand gij zijt gewijd,
Laat ons op uwen arbeid hopen. [...]

Ja, Broeders, volgt de bijën naar,
Zij zijn ons beeld in alle trekken;
In veiligheid, of in gevaar:
Onze Orde kunt ge 'er in ontdekken.
Maar vlied der wespen valsch geslacht,
En hoedt u voor de zwarte vliegen:
Zij zwermen ook bij dag en nacht,
Laat hun gebrom u niet bedriegen.

Over die wespen en zwarte vliegen (de clerus) hadden Mandeville en Kinker het nog wel eens kunnen worden. De ideologische strekking van Kinker is echter totaal anders, want zijn wereldkorf wordt bewoond door bijen die bezielde zijn van de idealen van een optimistische Verlichting. Kinkers mensheid laat zich opvoeden, in tegenstelling tot die van Mandeville!

1 Een kortere Engelstalige versie van dit artikel wordt eind 2008 gepubliceerd op

<http://ritualcenter.net/commonplaces>.

2 Bernard Mandeville, *De fabel van de bijen*. Verzameld werk, deel III. Opmerkingen bij 'De morrende

korf, of Eerlijk geworden schurken' [...]. Vertaald en toegelicht door Arne C. Jansen. Met inleidingen van Harro Maas en Arne C. Jansen (Rotterdam, 2008). Recensie door Ger Groot in NRC 24-9-2008, 'Wij zijn allen Gordon Gekko's'.

3 Naast het onder noot 2 vermelde werk gaan de biografische gegevens over Mandeville terug op P.A. Christiaans, 'De Mandeville', *Jaarboek Genealogie* (1979), p. 118-125; R. Dekker, 'Schijnheilig atheïst'. Bernard Mandeville als pamflettist tijdens het Costerman-oproer in Rotterdam in 1690', *Holland* 26 (1994) p. 1-17; tevens verschenen als 'Private vices, public virtues' revisited: the Dutch background of Bernard Mandeville' *History of European Ideas* 14 (1992) p. 481-498; Arne C. Jansen, 'Het leven van Bernard Mandeville', in: *Bernard Mandeville, De wereld gaat aan deugd ten onder*. Verzameld werk, deel I [...] Vertaald en toegelicht door - (Rotterdam, 2006), p. 329-257.

Een selectieve bibliografie van en over Mandeville op

<http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/C18/biblio/mandeville.html>, samengesteld door Charles W.A. Prior.

4 Over de veronachtzaming van dit tijdvak, hetzij uit conservatief-christelijke angst voor de Verlichting, hetzij als gevolg van progressief-liberale dromen over de Gouden Eeuw, zie A. Hanou, *Bewegende beelden. Pygmalion en het beeld van de literatuur van de Nederlandse Verlichting* [...] (Nijmegen, 2001); idem, 'De Verlichting brandt.' Een kwart eeuw Verlichte letteren in Noord en Zuid (1670-1815).'

In: *Spiegel der Letteren* 46 (2004) nr. 3, p. 215-226; en *Nederlandse literatuur van de Verlichting (1670-1830)* (Nijmegen, 2002). De wijze waarop tijdens Mandevilles leven juist in Nederland de Verlichting een aanvang neemt, wordt uitstekend beschreven door Jonathan Israel, in zijn *Radical Enlightenment. Philosophy and the making of Modernity 1650-1750* (Oxford, 2001; over Mandeville, p. 623-627). Zeer helder over de positie van Mandeville is A.J. Kerkhof, *De mens is een angstig dier* [...] (Meppel, 1992).

5 Een goede impressie hiervan bij Machteld Bouman en Marike Vierstra, *Maar wie droomt er te Rotterdam! 650 jaar literair leven aan de Maas* (Naarden, 1990).

6 In oktober 1685 verliet hij de Latijnse school met een *Oratio scholastica* waarin hij aankondigde arts te willen worden. Niettemin stond hij op 17 september 1686 geregistreerd als student filosofie (F.B. Kaye, *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits*. By Bernard Mandeville. With a commentary critical, historical, and explanatory (Oxford, 1924), vol. I, p. XVIII). In 1687-88 was

- hij huurder op de Papengracht, in 1689 op de Garenmarkt. De titel van zijn dissertatie was *Disputatio philosophica de brutorum operationibus* (Leyden, 1691).
- 7 Ook zijn promotor, De Volder, had interesse voor empirisch getinte natuurfilosofie. Zie voor hem en de wetenschappelijke kwaliteit van de Leidse universiteit op dit gebied: Gerhard Wiesenfeldt, *Experimentelle Naturlehre an der Universität Leiden, 1675-1715* (Amsterdam, 2002). De Volders rol in de overgang van aristotelisme via cartesianisme naar Verlichting ook bij W. Otterspeer, *Groepsportret met dame II. De vesting van de macht. De Leidse universiteit, 1673-1775* (Amsterdam, 2002).
- 8 Dat is de betekenis van het in de aanhef voorkomende woord atheïst. Destijds had dit begrip nauwelijks te maken met stellingname inzake het bestaan van een christelijke God.
- 9 *Disputatio medica inauguralis, de chylosi vitiata* (spijsverteringskwalen, een specialisatie van meerdere Mandevilles). Hij droeg zijn proefschrift op aan zijn vader en aan de Rotterdamse schepen Sebastiaan Schepers.
- 10 Dekker, a.w., p. 16.
- 11 In dat jaar krijgt hij een paspoort en komt hij voor in de annalen van het Medisch College: Jansen (2006), a.w., p. 240, 302.
- 12 De laatste legde het traject van Mandeville af in omgekeerde richting: vanuit Engeland vestigde hij zich in Rotterdam en begon daar in 1720 zijn literaire carrière met zijn *Rotterdamsche Hermes*.
- 13 Jansen (2006), a.w., p. 241.
- 14 De volledige tekst is te vinden op de door Jansen aan Mandeville gewijde website: www.bernardmandeville.eu; tevens in druk, met een korte inleiding, in: Arne C. Jansen, 'Vondst in de bibliotheek van de Maatschappij. Twee Nederlandstalige gedichten van Bernard Mandeville', *Nieuw Letterkundig Magazijn* 23 (2005) p. 2-8.
- 15 Zie voor Decker: *Het dagboek van Sir Matthew. Een Nederlandse Engelsman over Nederland in 1748 en de buitens in de 18de eeuw. Van commentaar voorzien en bewerkt door A. Doedens, L. Mulder en A.C. Bijmans* (Baarn, 1987).
- 16 Vermoedelijk een dankdicht aan een vriendenkring. Iets verderop is sprake van een 'Request aan de vrinde'. Het lijkt inlegkunde om te veronderstellen dat Mandeville hier exemplaren van zijn fabel distribueert (vgl. Jansen (2006), a.w., p. 7).
- 17 De achttiende eeuw was gebiologeerd door de tegenstelling eenvoud-luxe en maakte zich erg druk over exorbitante kleding en mode. Zie Nijmeegse mutsen. Een satire uit 1792. E.J.B. Schonck, *De Bonheurs uit de mode. Heldenlang. Uitgegeven en toegelicht door André Hanou* (Leuth, 2006).
- 18 Hij bezat blijkens zijn testament vijfhonderd pond aan Zuiderzee-lijfrentes, wat geen echte rijkdom kan worden genoemd. Het is daarom overdreven te stellen -zoals Jansen (2006) doet op p. 255 -dat Mandeville op latere leeftijd niet alleen goed aan zijn patiënten verdiende, maar ook aan de talloze oplagen van zijn werken. Een auteur verkocht in die tijd doorgaans zijn werk aan een boekhandelaar/uitgever en verloor daarmee alle kopijrechten.
- 19 Naar Kaye, a.w., vol. I, p. XXIX-XXX.
- 20 Ik citeer de vertaling daarvan door Arne Jansen (2006), a.w., p. 242-243.
- 21 Althans in de Statenvertaling. Zie Deut.1:44, Ps. 118:12.
- 22 Voor deze opvattingen bij de Klassieken, zie *Der kleine Pauly. Lexicon der Antike [...]* Band 1. München 1979, k. 898-899.
- 23 Voor emblematische afbeeldingen en bijschriften op het thema bijen en korven, zie: Arthur Henkel, Albrecht Schöne, *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts* (Stuttgart, 1976).
- 24 Zie Hessel Miedema, *Beeldespraeck. Register op D.P. Pers' uitgave van Cesare Ripa's Iconologia* (1644) (Doornspijk, 1987), p. 58. Soortgelijke uitspraken over het uitvreterige gedrag van hommels: *Woordenboek der Nederlandsche taal* dl. VI (1912) k. 890-891. Dat er verschillende soorten bijen zijn, kwaad en goed, is ook de veronderstelling in de *Byencorf der H. Roomsche kercke* (1569) door Philips van Marnix van St. Aldegonde (1540-1598).
- 25 Bernard Mandeville, *A Letter to Dion*. Edited by Bonamy Dobrée (Liverpool, 1954), p. 4.

26 Mandeville geeft in zijn commentaar talloze voorbeelden van gedrag dat aan de buitenkant ethisch schoon en verantwoord lijkt, maar dat in laatste instantie niet meer is dan zelfzucht.

27 Ik ga voorbij aan Mandevilles eventuele schatplichtigheid aan Spinoza en Hobbes.

28 Aan het einde van zijn verhandeling over de oorsprong van de deugd doet Mandeville een handreiking aan de gelovige. Indien iemand zijn opvattingen 'kwetsend voor het christendom' mocht vinden, dan moet hij bedenken dat de Goddelijke Wijsheid ook leiding geeft op de weg naar 'wereldlijk geluk'. Wie weet zal de seculiere strever ooit ontvankelijk worden voor 'de ware Godsdienst'. In Commentaar R laat Mandeville overigens versluierd blijken dat de geboden van God en de moraal van de maatschappij botsen: 'De godsdienst is gebaseerd op nederigheid, de eer op trots. Hoe we die twee opvattingen moeten verzoenen, dat moeten we maar aan wijzer lieden overlaten dan ik ben.'

29 Vgl. F. Kaye (1924) I, p. 109, noot 1.

30 Ibid., I, p. CXXXIV en volgende.

31 Mandeville acht dit genre in deze jaren blijkbaar de geëigende vorm om zijn inzichten over karakter van mensen en mensheid te verkondigen. In 1703 verschijnt zijn *Some Fables, after the Easie and Familiar Method of Monsieur de la Fontaine*. In 1704 volgt een uitgebreider herdruk, met toevoeging van twee eigen fabels, als *Aesop Dress'd, or a Collection of Fables*. Deze editie bevat in totaal 39 fabels.

32 Over de Nederlandse traditie van het 'mock-epic', zie Nijmeegse mutsen. Een satire uit 1792. E.J.B. Schonck, *De Bonheurs uit de mode. Heldenzang*. Uitgegeven en toegelicht door André Hanou (Leuth, 2006). Een bekend voorbeeld is ook Eneas in zyn Zondagspak (1715) van Pieter Langendijk (1683-1745). Hij was voorgedaan door de arts-dichter Willem Godschalk van Focquenbroch (1640-1670), die ook zo'n Aeneas maakte. De laatste publiceerde eveneens een *Typhon Of de Reusen-Strydt*, (1665).

33 De Franse dichter Paul de Scarron schreef zijn *Typhon ou la Gigantomachie* in 1643. Mandeville bewerkte niet alleen het origineel van Scarron, maar ook de *Typhon* van Focquenbroch (zie noot 32). Hij schrijft in de opdracht van zijn eigen *Typhon*: 'Toen Monsieur Scarron [...] aan het overwegen was aan wie hij zijn burleske gedichten moest opdragen, kwam hij tenslotte bij het teefje van zijn zuster terecht. En een andere vrolijke kerel verzocht om dezelfde reden de bescherming van de aap van een dame. Elk van hen had betere manieren dan om mensen met verstand lastig te vallen, hoewel de laatstgenoemde bij zijn keuze de eerstgenoemde overtrof, door hem aan het scherpzinniger dier te richten. Ik had de intentie beiden na te volgen, maar geen ervan te kopiëren, en werd zo gedwongen uit te kijken naar iets dat boven een aap en toch onder een rationeel schepsel uitkwam [...]' (Gec. naar de vertaling op www.bernard-mandeville.eu.) De 'vrolijke kerel' die Mandeville wenst na te volgen is Focquenbroch. Diens *Typhon* is opgenomen in de burleske dichtbundel *Thalia, of Geurige (=grappige) Zang-Goddin* (1665). Deze is opgedragen aan 'Juffrouw Sara, Kleyn Meerkatje van Me-Juff. C.S.'. Een meerkatje is een aapje waarmee Focquenbroch vervolgens allerlei literaire spelletjes uithaalt -zo'n altijd kakkend aapje kan bijvoorbeeld het papier van zijn dichtbundel goed gebruiken voor bepaalde handelingen. De aap komt uit de mouw: het is duidelijk dat Mandeville zijn Focquenbroch goed heeft gelezen.

34 Mandeville draagt zijn epos spottend op aan zijn lezers-mecenasen in Londen, aangeduid als 'serenissime' dwazen (aanspreekvorm voor de allerhoogste gezagsdragers).

35 Tekst naar Kaye, a.w., vol. I, p. 5. Dat de fabel zou kunnen worden opgevat als een pastorale doet eigenaardig aan. Mogelijk associeerden sommige lezers de bijen met het arcadische of rurale genre. De opmerking over 'Tale' en 'Probability' verwijst naar de opvatting dat literatuur echte geschiedenis moet (lijken te) geven. Bij een geschiedkundig verhaal is namelijk waarschijnlijkheid een vereiste.

36 In zijn toegevoegde Verklarende Commentaren in proza is Mandeville nog duidelijker: zijn les/moraal ('ondeugd heeft nut') is serieus te nemen.

37 Ik ken slechts één voorbeeld van een tekst waarin schijn en werkelijkheid op vergelijkbare wijze dooreen lopen en men al lezend een vreselijke werkelijkheid ontdekt. In 1729 publiceert Jonathan

Swift *A Modest Proposal For Preventing The Children of Poor People in Ireland From Being A Burden to Their Parents or Country, and For Making Them Beneficial to The Public*. Op ernstige toon stelt Swift dat Engeland te weinig vlees produceert en dat de natie daardoor verzwakt. In Ierland daarentegen is vlees genoeg, aangezien de arme bevolking veel te veel kinderen heeft. De oplossing is simpel: koop die kinderen, verscheep ze naar Engeland en verwerk ze tot vlees. Aldus is in beide landen iedereen geholpen. De emoties die deze publicatie opriep beantwoordden geheel aan Swifts doel. Het Britse publiek werd zich bewust van de ellendige staat van de door de Engelsen overheerste en verdrukte Ieren.

38 Een en ander uitgewerkter bij Kaye (1924), a.w., vol. I, p. CXIV en volgende.

39 Hier moet worden opgemerkt dat in het begin van de achttiende eeuw verwarring bestaat tussen twee auteurs die elk een bijenfabel op hun naam hebben staan. Soms wordt Mandeville geïdentificeerd met Jacob Masse of Jaques Massé. Deze is de vermeende auteur van de zeer vrijzinnige *Voyages et aventures de Jaques Massé*, dat in 1714 te Den Haag verscheen en dat eveneens een bijenfabel bevatte. De echte auteur is de Deventer hoogleraar Simon Tyssot de Patot (1655-1727), die in 1727 wegens zijn onorthodoxe denkbeelden uit zijn ambt werd ontzet. Zie Aubrey Rosenberg, *Tyssot de Patot and his work 1655-1738 (The Hague, 1972)*, p. 91, 95; en Simon Tyssot de Patot, *Voyages et aventures de Jaques Massé*. Edité par Aubrey Rosenberg (Oxford, 1993), p. 28, 221.

40 De vertaling wordt toegeschreven aan J. Bertrand.

41 Kaye (1924), a.w., vol. I, p. CXIX-CXV, vermeldt besprekingen of uittreksels van tientallen bladzijden, in de Amsterdamse *Bibliothèque Angloise van 1725*; de Amsterdamse *Bibliothèque Raisonnée des Ouvrages des Savans van 1729*; en het Haagse *Journal Britannique van 1755*. In Kaye vol. II, p. 418-433, een opsomming van andere in de Republiek verschenen bladen waarin de Fabel aan de orde kwam.

42 Over Van Effens bemoeienis met Mandeville, zie P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735)*. Leven en werk (Utrecht, 1992), p. 186-190, 346.

43 Het komt mij voor dat hij in zijn Haagse blad *Le Misanthrope* in 1712 (nr. 35) ook al in discussie is met de Fabel, zonder Mandevilles naam te noemen.

44 Deze stroming is uitvoerig behandeld door Jonathan Israel in diens *Radical Enlightenment*. Overigens lijdt het geen twijfel dat Mandeville Spinoza heeft gelezen.

45 De geschiedschrijver Jan Wagenaar keert zich in 1747 in zijn blad *De patriot* mogelijk tegen Mandevilles idee dat luxe de staat ten goede komt: L.H.M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie (Den Haag, 1997)*, p. 309.

46 Geciteerd naar J. Wille, *De literator R.M. van Goens en zijn kring [...]* Tweede deel [...] (Amsterdam, 1993), p. 293.

47 'Betoog dat de Christelyke Zedekunde geen eenen pligt voorschrijft, welke den Burger belette zyne belangen te behartigen, en strydig zij tegen het bestier van het Gemenebest, naar de regelen eener gezonde Staatkunde', in: *Dissertationes [...] ad Christianam doctrinam spectantes*, dl. IV (Leyden 1786). Dit is een antwoord op een prijsvraag uit 1781 door het Stolpiaans Legaat over het verenigen van christelijke zedekunde met politiek bestuur. Aldaar, p. 101: '[Mandeville] durfde beweren, dat de ondeugden van byzonderen heilzaam zyn voor het algemeen. Het stelsel van den Ongodist met veragting verwerpende, merken wy alleen in 't voorbygaan aan, dat MANDEVILLE, de zwakheid van zyn sonderling begrip voelende, uit alle ondeugden de weelde verkiest, en dan enige schitterende, doch valsche sluitredenen bybrengt; die allen vervallen, zodra men slegts nagaat, dat het voordeel, 'tgeen de ondeugd aan de samenleving toebrengt, altoos veel minder is, dan de tegenovergestelde deugd zou gedaan hebben, en zo dra men de bykomende omstandigheden van de zaak zelve maar onderscheidt.' Verstep verwijst naar de mij onbekende Dromen van een' menschen vriend door ene Isselin(g) die al eerder Mandeville 'bondig' weerlegd zou hebben. In de op internet raadpleegbare *Vaderlandsche Letteroefeningen (1761-1855)* vindt men ook een aantal passages die bekendheid met Mandeville verraden. De mij onbekende heer Sature, 'Fransch

burger' publiceerde in 1799 zijn christelijk-apologetische 'Verhandeling over de vraag: Is 'er in den mensch geen andere beginsel van werking dan eigenliefde [...]?', in: Verhandelingen raakende den natuurlyken en geopenbaarde godsdienst, uitgegeeven door Teyler's godgeleerd genootschap, dl. 13 (Haarlem, 1799), p. 217-370. Op p. 247 fulmineert de auteur tegen Mandeville: 'Zy [de eigenliefde] is het, die naderhand onder den naam van hoogmoed, de natuur zelve van den mensch door het penseel van enen PASCAL vernederd heeft: terwyl het zelfsbelang, in een tegenovergesteld uitersten vervallende, zich in Engeland bezig hield om de deugd te schenden, en door de pen van Doctor MANDEVILLE, de byna reeds vergetene onbeschaafdheid van den Wysgeer ARISTIPPUS weder op de bane bragt.' Op p. 340 somt Saturne de filosofen op die uitsluitend het zelfbelang of de eigenliefde als drijfveer van alles hebben aangenomen; 'zo als Epicurus, Hobbes, Laroche Foucault, en Mandeville, de hevigste lasteraars [...] van de menschelyke deugd, en [zij] hebben het wezenlyke onderscheid tusschen goed en kwaad ontkend!'

48 Vgl. Bilderdijk, De Dichtwerken. Zevende deel (Haarlem, 1857), p. 453, waar de schrijver een toelichting geeft bij een door hem vertaalde regel Popes Essay on Man. Die regel luidt: 'De Goddelijke kunst, die goed en kwaad verwekt'. Bilderdijk commentarieert: '[...] men moet het niet te verr' trekken, om niet in de verdorven beginsels van Mandeville te vallen, die in zijn werk, getyeld de Fabel van de Byen, bewijzen wil, 'dat zedelijke deugd de uitvinding van Bedriegeren, en Christelijke deugd een misleiding van Dwazen is; maar dat de ondeugd noodzakelijk is en alleen strekt om de Maatschappy bloeiend en gelukkig te maken.' Dit mag ons herinneren aan eene Dichterlijke plaats uit Otways Venetië gered, I Bedrijf [...].'

49 Aldaar, p. 33.

50 Paulus van Hemert, Proeve, ter beantwoording der vrage, door Teyler's Genootschap voorgesteld, betreffende het bestaan van beginzelen ener belangloze goedwilligheid, in het menschelyk hart. (Leeuwarden, 1798), p. 20.

51 Het impressum geeft: 'A Londres, Chez A. Moore. M.DCC.XXVII.' De Nederlandse Centrale Catalogus meldt dat het feitelijk in Nederland gedrukt is.

52 Ik zwijg van uitgaven van zijn werk. Ik wijs erop dat Mandeville onlangs als Nederlands denker een lemma heeft gekregen in Wiep van Bunge, Henri Knop en, Bart Leeuwenburgh, The dictionary of seventeenth and eighteenth-century Dutch philosophers dl. II, (Bristol, 2003).